

УДК 159.923

ОЛЕНА КОХАНОВА

м. Київ

o.kokhanova@kubg.edu.ua

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД ДОРОСЛІШАННЯ

Проблема становлення особистості на всіх етапах онтогенезу знаходиться в центрі уваги як вітчизняних, так і закордонних психологів. У статті представлено аналіз наукового вивчення проблеми становлення особистості в період дорослішання; розкрито сутність поняття «дорослішання», його особливості та специфіку розгортання в сучасних умовах. У статті окреслено основні проблеми дорослішання підлітків, їх причини та шляхи вирішення; представлено аналіз результатів дослідження процесу соціалізації сучасних українських та американських підлітків; виокремлені види підліткових захоплень та їх вплив на становлення особистості підлітка.

Ключові слова: становлення особистості, дорослішання, почуття дорослості, самоствердження, підлітки, захоплення.

Проблема дорослішання особистості була і залишається однією з важливих проблем для наукового вивчення. Особливо актуальною вона є нині, коли змінюються традиційні уявлення про дитинство та умови дорослішання підростаючого покоління. «Багатопланова та багаторівнева проблема особистісного розвитку сучасного підлітка набуває нового осмислення в контексті принципових змін культурно-історичної ситуації розвитку людини епохи постмодернізму» [4, 6].

На думку В. В. Терещенка, в останні роки спостерігається помилкова трансформація соціальних і культурних просторів, що проявляється в руйнуванні інституту сім'ї, інфантилізмі значної частини молоді, її соціальній апатії, агресії тощо.

У психолого-педагогічних реаліях нашого часу феномен дорослішання часто залишає простір соціалізації, навчання і розвитку сучасної молоді. Крім того, сьогодні проблема дорослішання в науковій спільноті визначається одиничними педагогічними, соціологічними і психологічними дослідженнями.

Враховуючи вищесказане, вважаємо проблему становлення особистості в період дорослішання актуальною і такою, що потребує ґрунтовного вивчення. До того ж, проблема дорослішання особистості має серйозний прикладний характер, а її значущість суттєво зростає в сучасних умовах українського суспільства. Насамперед вважаємо за потрібне звернути увагу на сутність поняття «дорослішання», його особливості та специфіку розгортання в сучасних умовах. Нашим завданням також є

окреслення основних проблем дорослішання підлітків, їх причин та шляхів вирішення.

Д. Й. Фельдштейн визначає дорослішання як процес постійної зміни об'єктивно спрямованого структурування певних якостей і властивостей, що утворюють дорослість (не фізіологічну, а соціальну, психологічну дорослість) шляхом формування «тих відношень і зв'язків, які вже є в дорослому світі й, засвоївши й присвоївши які, зростаюча людина набуває дорослої цілісності». Для психології розвитку і виховання в просторі дорослішання важливо зрозуміти актуалізатори, етапи й форми дорослішання.

У поглядах на дорослішання в науці не існує однозначного підходу. Визначення сутності дорослішання представлено:

- когнітивними теоріями (Ж. Піаже: «між 11 і 15 роками відбувається перехід до абстрактного і формального мислення», Л. Колберг: «дорослішання як розвиток моральних суджень»),
- теоріями ідентичності (Е. Еріксон, Д. Левіта: «від мораторію до набуття ідентичності»),
- теорією поля (К. Левін: «дорослішання як структурування і диференціація життєвого простору»),
- теорією ролей (Е. Хофштеттер: «дорослішання як засвоєння ролей і нова конфігурація статусу»),
- етнографічними, культурологічними теоріями (М. Мід, В. Тернер: «дорослішання як становлення стійкості до невизначеності шляхом набуття компетентності в культурі»).

Дорослішання є етапом онтогенезу людини, який триває від 11–12 до 20 років і охоплює підлітковий вік, ранню та зрілу юність. Головною його особливістю є перехід від дитинства до дорослості. Період дорослішання характеризується якісними і кількісними змінами у біологічній, психологічній, особистісній і соціальній сферах.

Підліток і юнак відкривають для себе свій внутрішній світ, ідентифікують себе в соціумі, обирають життєвий шлях на основі ціннісного і професійного самовизначення. Особливо актуальними в період дорослішання є потреби особистості у самоствердженні, самовираженні, самовизначенні, саморозвитку і самореалізації. Саме з підліткового періоду починається процес розгортання дорослішання, коли виникають необхідні новоутворення для «засвоєння, присвоєння та реалізації дорослості».

Проблеми підліткового віку знаходяться у центрі уваги не тільки вітчизняних, але й зарубіжних психологів. Н. М. Макаренко, звернувшись до аналізу англомовних публікацій щодо проблем підліткового віку та шляхів їх вирішення, виявила, що всі проблеми, які з'являються за межами України, через невеликий проміжок часу мігрують до нас. Крім того, існують різні можливості у проведенні наукових досліджень за кордоном і в нашій країні. Так, приміром, американські видання містять безліч посилань на численні експерименти [1, 368–367].

Значний інтерес викликають у дослідників проблеми, пов'язані з перехідним періодом підліткового віку, який прийнято називати «дорослішання». Всі проаналізовані інтернет-публікації Н. М. Макаренко умовно розподіляє на три групи:

- 1) дослідження ділянок головного мозку підлітка, їх вплив на поведінку та афективну сферу;
- 2) сучасні проблеми періоду дорослішання;
- 3) шляхи вирішення підліткових проблем [1].

Серед сучасних проблем періоду дорослішання, які виокремлюються і вивчаються закордонними дослідниками, є такі: стан афективної сфери, депресія у підлітків, проблема взаємодії підлітка та ЗМІ, харчові розлади (більше притаманні дівчатам-підліткам), інфантильність або відстрочка у періоді дорослішання, проблема «батьки-діти»,

«раннє статеве життя», залякування «bulling» (агресивна поведінка, злісне переслідування, приниження тощо); найбільш несприятливим є так званий сендвич-мобінг – неприйняття дитини колективом як учителів, так і однолітків [1, 375].

Будучи соціально-психологічним явищем, обумовленим конкретно-історичними умовами розвитку суспільства, підлітковий період, з одного боку, відрізняється стабільністю глибинно-психологічної сутності основних характеристик (наприклад, розвиток самосвідомості так само визначає обличчя сучасного підлітка, як це було кілька десятиліть тому); з іншого боку, зміни в соціально-економічному житті обумовлюють якісні відмінності соціальної складової процесів формування свідомості, самосвідомості, особистісного становлення зростаючих людей [6, 248].

На думку Д. Й. Фельдштейна, проявляючи підвищений інтерес до сучасності, підліток шукає своє місце в оточуючому світі, як барометр, найбільш тонко сприймаючи всі відхилення і недоліки в діяльності, поведінці конкретних людей і суспільних інститутів. Науковець наголошує на тому, що сучасний підліток бачить перспективу своєї корисності для інших, суспільства у збагаченні власної індивідуальності, що становить основу для його особистісного зростання. Але при цьому йому, по-перше, бракує довіри і поваги з боку дорослих, по-друге, не завжди створюються можливості для його самореалізації [6, 248–249].

Дане положення ускладнюється тим, що наявний серйозний дефіцит позитивного впливу на дітей всіх інститутів соціалізації; зруйновано позицію відповідального ставлення дорослої спільноти до дитинства (заперечуються колишні ідеали, проте відсутні також значущі суспільні сили, які відповідально стверджують нові норми і принципи, відтак виник вакуум духовності).

Д. Й. Фельдштейн звертає увагу також на те що дорослий світ і наблизився (підлітки стали більш розкутими по відношенню до дорослих, впевненішими, а нерідко й поблажливо-презирливими, що пов'язано зі значною доступністю інформації, можливістю заробляння грошей, з тим, що майже все раніше заборонене стало доступним і дозволеним), але одночасно дорослий світ віддалився від дитячого, оскільки дорослі все менше часу

почали приділяти своїм дітям, не постають перед ними в чіткій позиції своїх вимог. Наслідком цього є втрата зростаючими людьми почуття відповідальності, інфантилізм, егоїзм, духовна спустошеність. Саме ці нові негативні надбання, на думку вченого, призводять до деформації мотиваційно-потребової сфери особистості, коли реальною є загроза конфліктності поколінь, за якою прихована небезпека свого роду деструктування всієї системи наслідування культурно-історичного досвіду [6, 249–250].

Сучасний погляд на проблеми українських та американських підлітків представила Н. М. Макаренко. Науковець пропонує результати дослідження процесу соціалізації особистості та етапі дорослішання, порівнюючи проблеми українських підлітків з проблемами закордонних однолітків. Так, визнаючи найбільш цінне у підлітковому віці, переважна більшість опитаних українців (81%) тягнє до загальнолюдських цінностей: друзі, батьки, рідні, здоров'я, навчання, спілкування. У даному ряду зустрічаються також вільний час, молодість, улюблена справа, спорт. Деякі підлітки (5,8%) вважають основними цінностями гроші, матеріальний достаток, комп'ютер, планшет тощо. Свобода, свобода думки, щирість, вірність, відповідальність, потреба зайняти місце у суспільстві, цнотливість згадується в 11,1%. Науковець відзначає, що отримані відповіді повністю відрізняються від відповідей американських підлітків, для яких найбільш цінним у цьому віці є зустрічі з протилежною статтю, гуляння, задоволення від життя, зменшення рівня обмежень з боку батьків [2, 283–284].

Серед того, що викликає найбільші переживання у підлітковому періоді, досліджувані українці відповідали схожим із попереднім питанням чином. 72,4% підлітків переживає за близьких і рідних, здоров'я, стосунки з друзями, навчання, іспити, майбутнє, гроші. При цьому Н. М. Макаренко відзначається, що у контексті «навчання» практично не згадується поняття «знання», яке підміняється поняттям «оцінки, щоб не тривожити батьків», що є свідченням зовнішньої мотивації. Отримані відповіді відрізняються від відповідей американських однолітків деяким примітивізмом. Більша розкутість американців дає їм привід хвилюватися за «схожість на інших»,

«соціальне несприйняття», «думки оточуючих про них», «конкуренцію у навчанні, «кількість стресів у житті підлітка» [2, 284].

Щодо порад, які діти могли б дати своїм батькам, науковець звертає увагу на те, що відповіді на дане питання практично повторюють поради батькам, які хочуть зробити американські однолітки. Таким чином, відзначається схожість помилок виховання, яких припускаються батьки різних національностей. Підлітки бажають, щоб до них «не чіплялися постійно», «більше спілкувалися», «не вказували, що робити», «дослухалися до моєї думки», «не кричали», «занадто не опікувалися» тощо. Отже, підлітки потребують більше поваги, свободи, доброго ставлення, зменшення нещирості у стосунках [2, 285].

Як видно, деякі проблеми та цінності представників різних національностей кардинально відмінні, проте є й схожі думки, які є типовими для осіб підліткового віку.

Підлітки завжди відчували гостру потребу в самоствердженні та самоідентифікації з такими ж, як і вони самі. Інша справа, що сьогодні змінилися інтереси, смаки, уподобання. Однак потреба перевірити, спробувати себе, відчутти себе дорослим, випробувати гострі відчуття була властива підліткам завжди. Певною мірою змінилися форми самоствердження підлітка. Нині реалізація його потреби відчутти себе значущим і важливим залежить вже не від сутнісних особливостей цього віку, а від оточуючих підлітка умов, які багато в чому створюють дорослі і які не цілком сприятливі для повноцінного розвитку.

В останні десятиріччя широкого розповсюдження набуло використання інтернету як у професійному, так і в буденному житті. Безперечно, такі реалії сьогодення особливо впливають на становлення особистості підлітка, а саме на виникнення і розвиток його захоплень. Для багатьох підлітків захоплення – це засіб самовираження, досягнення престижного статусу у своєму середовищі, або ж спосіб відійти від дійсності, конфліктних взаємовідносин у родині, школі.

Властивий підліткам егоцентризм часто виявляється в переоцінці своїх здібностей і можливостей, надлишковому честолюбстві, відчутті власної унікальності й особливості. Підлітки думають, що з ними, не може трапитися нічого поганого й що вони житимуть вічно. Ці

відчуття невразливості й безсмертності, які Д. Елкінд назвав «персональним міфом», можуть лежати в основі доволі поширеної в підлітковому віці ризикованої поведінки. До того ж, через неправильне розуміння частиною підлітків сили волі, вони схильні до впертості, негативізму, нерозумних перевірок власного самовладання. У зв'язку із цим, варто відзначити сучасні підліткові захоплення, в яких підлітки виявляють свою самостійність, здійснюють пошуки способів і сфер самоствердження.

Поширення інтернету спричинило появу в підлітків захоплення комп'ютерними іграми, мережевим спілкуванням, переглядом та (або) викладанням відео на YouTube тощо. Причому останнє тісно пов'язане із захопленнями підлітків активними способами проведення дозвілля, які стають дедалі екстремальнішими. На відміну від дорослих, які при цьому все ж вдаються до підстраховок, підлітки, наслідуючи світові тенденції, переходять від просто ризикованих занять до відверто самогубних, серед яких:

- руфінг (або руферство) полягає в проникненні і перебуванні людини на дахах різних будівель і споруд;
- зачеперство – катання на дахах електричок, що дає підліткам можливість отримати суспільне визнання, відчути себе крутими. У цьому середовищі підліток, що зумів зробити ефектне селфі на даху поїзда, отримує славу і шану;
- боулдеринг – різновид спортивного скелелазання, що полягає в проходженні серії коротких, але дуже складних трас. Здійснюється без використання мотузок, карабінів та інших страхувальних пристосувань;
- роуп-джампінг – відносно молодий напрямок екстремального спорту, який полягає у здійсненні стрибка з висотних об'єктів природного та промислового походження з використанням професійного альпіністичного спорядження.

Властиве підліткам випробування себе актуалізується в умовах поширення можливостей доступу до інформації. Підліток з легкістю може дізнаватися про «новинки» і «досягнення» таких самих, як він, з різних куточків планети, але при цьому він сам може презентувати себе всьому світу.

Підліткові захоплення різного роду флешмобами також ґрунтуються і відображають

особливості осіб даної вікової категорії. Учасники флешмобів (моббери) часто шукають розваги, відчуття свободи від суспільних стереотипів поведінки, здійснення враження на оточуючих, самоствердження, отримання гострих відчуттів, почуття причетності до спільної справи, емоційної підзарядки, відходу від буденності й одноманітності життя, отримання нових друзів тощо. Проблемою при цьому є те, що цілі подібних флешмобів можуть бути далекими від таких, що є корисними, або принаймні, таких, що не шкодять здоров'ю і життю підлітка.

Так, доволі поширеним в інтернеті є флешмоб, який прийшов до України з Америки, 24 Challenge. Суть його полягає в тому, що впродовж 24 годин людині потрібно сховатися так, щоб ніхто її не знайшов. Особливо заохочуються незвичайні місця для переховування й ночівлі (торгівельні центри, промислові об'єкти, доступ до яких обмежений). Флешмоб «Біжи або помри» спрямований на те, щоб особа перебігла дорогу якомога ближче до транспортного засобу, який у цей час рухається. Паралельно відбувається зйомка відео, яке потім викладається в мережу. Безперечно, існують і корисні флешмоби, які стимулюють підлітків до пізнання, надання допомоги іншим людям. Проблема полягає в тому, що сам підліток не завжди здатен належним чином оцінити їх зміст і цільову спрямованість, часто орієнтуючись на думку однолітків, або намагаючись відійти від стереотипів і заперечити норми й принципи, прийняті дорослими.

Слід відзначити, що підліткове захоплення інтернетом підкріплюється відповідними моделями поведінки, що пропонуються дорослими. Багатогадинне проведення часу батьками у мережі за потребою і без неї так чи інакше постає в якості зразка для наслідування. Проте підліток виявляється поглиненим не лише мережевим спілкуванням, а й відвідуванням різноманітних сайтів, переглядом, створенням і викладанням відео в інтернет. Стати ютубером – бажання багатьох підлітків, причому не особливо важливо, в якій ролі і з якою метою те чи інше відео розміщується. Подібну сучасну тенденцію також можна охарактеризувати з різних боків. Так, деякі підлітки можуть задовольнити потребу у самостверженні й самоаналізі; реалізувати

прагнення до автономності та самостійності, відчуття впевненість у собі; задовольнити потребу в пізнанні, реалізації та розвитку інтелектуальних і творчих здібностей; сформувавши здатність до саморозвитку і самовиховання; реалізувати прагнення бути значущим (авторитетним) у колі однолітків; сформулювати відносно стійкі цілі і набути здатності довільно приймати рішення тощо.

Проте, поряд із позитивними наслідками впливу ютуберства на становлення особистості підлітка, слід відзначити й негативні: формування залежності від інтернету і від оцінювання себе і своєї діяльності іншими; переймання захоплень примітивного змісту і несприятливих зразків поведінки для наслідування; формування викривлених уявлень щодо самопрезентації; відхід від суспільно-корисних видів діяльності; послаблення навичок реальної взаємодії з ровесниками тощо.

Узагальнюючи вищесказане, варто відзначити, що на етапі дорослішання виявляються як типові проблеми, пов'язані зі спілкуванням з однолітками і дорослими, так, і нові, зумовлені сучасними умовами. Врахування психологічних особливостей віку та реалій сьогодення допоможе дорослим забезпечити належний психолого-педагогічний супровід дорослішання. Процес самоствер-

дження підлітка в системі людських взаємин нерозривно пов'язаний з процесами самопізнання і самоідентифікації. В яких формах буде втілено ці потреби, багато в чому залежить від середовища, що оточує підлітка, від тієї спільноти, з якою він себе ідентифікує, і від тієї дійсності, до якої він включений. Все це створює широкий простір для його самоствердження як особистості.

Список використаних джерел

1. Макаренко Н. М. Проблеми сучасного підлітка на етапі дорослішання (adolescence) (на основі матеріалів зарубіжних інтернет-публікацій) / Н. М. Макаренко // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України — 2013. — Випуск 19. — С. 368—378.
2. Макаренко Н. М. Сучасний погляд на основні проблеми українських та американських підлітків / Н. М. Макаренко // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України — 2015. — Випуск 17. — С. 280—291.
3. Терещенко В. В. Проблема взросления подростков в современных семьях / В. В. Терещенко // Смоленский медицинский альманах. — 2015. — № 3. — С. 70—72.
4. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія / Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н. М. Макаренко. — Кривий Ріг : ТОВ НВП Інтерсервіс, 2014. — 312 с.
5. Хрестоматія по возрастній психології. Учебное пособие для студентов / Сост. Л. М. Семенюк [Под ред. Д. И. Фельдштейна]. — Издание 2-е, дополненное. — М. : Институт практической психологии, 1996. — 304 с.

OLENA KOKHANOVA

Kyiv

THE PROBLEM OF FORMATION OF PERSONALITY IN THE ADOLESCENCE

The problem of formation of personality at all stages of ontogenesis is at the center of attention of both domestic and foreign psychologists. The article presents the analysis of the scientific study of the problem of the formation of personality in the adolescence; the essence of the concept of adolescence is revealed, its features and specificity of deployment in modern conditions. The article outlines the main problems of teenagers face while becoming adults (growing up), their causes and solutions; introduces the research results concerning socialization of modern Ukrainian and American teenagers. The article presents types of adolescent hobbies, their influence on the formation of the teenager's personality.

Key words: formation of personality, adolescence, sense of adulthood, self-affirmation, teenager, hobbies.

ЕЛЕНА КОХАНОВА

г. Киев

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В ПЕРИОД ВЗРОСЛЕНИЯ

Проблема становления личности на всех этапах онтогенеза находится в центре внимания как отечественных, так и зарубежных психологов. В статье представлен анализ научного изучения проблемы становления личности в период взросления; раскрыто содержание понятия «взросление», его особенности и специфика развертывания в современных условиях. В статье выделены основные проблемы взросления подростков, их причины и пути решения; представлен анализ результатов исследования процесса социализации современных украинских и американских подростков; выделены типы подростковых увлечений и их влияние на становление личности подростка.

Ключевые слова: становление личности, взросление, чувство взрослости, самоутверждение, подростки, увлечения.

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2017